

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 6, Sayı: 23, Ekim 2019, s. 64-84

Dr. Osman ORAL

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kelâm ve İtikâdî İslâm
Mezhepleri Anabilimdalı emekli doktor öğretim üyesi, osman-oral@hotmail.com Orcid
ID: 0000-0002-6403-5144

MÂTÜRÎDÎ'DE RIZÂ'NIN PSİKO SOSYAL İŞLEVİ

Özet

Allah ile kul ve insanlar arasında kullanılan rızâ kelimesi, inanç, söz ve davranışlarda önemli bir fonksiyona sahiptir. Büyük Türk âlimi Mâtürîdî (ö.333/944), bireyin hayatında rızâ'yı psikolojik ve sosyolojik bir kavram olarak görür. İnsanın kalp, söz ve davranış olarak bütün eylemlerini rızâ ile yapması huzur ve mutluluklara vesile olduğunu söyler. Sağlam ve sağlıklı toplumsal hayat karşılıklı rızâ ile yaşar. Âile, kadın ve erkeğin karşılıklı rızâsı temelinde sevgiyle kurulur. Anlaşma, alışveriş, ibadet, sevgi, saygı, güven gibi psiko sosyal unsurların arka planında rızâ vardır. Ticârî işlerde karşılıklı rızâ esas olduğundan rızâyâ dayalı ticaret meşrû kazanç yolu kabul edilir. Rızâ, Allah'ın irâde sıfatı açısından da incelenir. Rızâ ile irâdenin aynı mahiyette olduğu, kötü nitelikli fiillerin Allah'ın irâdesinin dışında olduğu düşüncesini eleştiren Mâtürîdî, ilâhî irâdenin kulun iyi ve kötü nitelikli tüm fiiline taalluk ettiğini, rızânın ise sadece iyiliğe yönelik fiillerde olduğunu, Allah'ın kulun kötü fiilleri işlemesine râzılığı olmadığını söyler. Allah kulun kötülük yapmasına, küfür ve inkârı tercih etmesine râzı olmaz. Mutlak adâleti ve hikmeti gereği kulun özgür irâdesiyle yaptığı iyi ve kötü bütün fiillerine karşılık verir. İbadet ve kulluğun nihaî gâyesi, Allah'ın rızâsına ermek olduğundan insanların yaptıkları güzel ve hayırlı işler Allah'ın rızâsını kazanmaya vesile olduğu gibi kötülük ve günahlar da O'nun gazâbına sebep olur. Varlıkların birbirlerinden râzı olmaları huzur ve mutluluğa vesile ahlâkî nitelik ve erdem kabul edilir. Rızâ kavramı, insan eyleminin nasıl ve ne şekilde olması gerektiğini yani Allah'ın istediği, sevdiği ve râzı olduğu kul prototipini anlatır. Bu çalışmada Mâtürîdî'ye göre rızâ kavramının psiko sosyal işlevi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rızâ, Râzı, Sevgi, İrâde, Mâtürîdî

THE PSYCHO-SOCIAL FUNCTION OF CONSENT IN MATURIDI

Abstract

The word consent (rıda), which is used between Allah and his servants and people, has an important function in faith, words and behaviors. The great Turkish scholar al-Maturidi (d.333/944) sees assent as a psychological and sociological concept in the life of the individual. He says that it is a means of peace and happiness for man to do all his actions with consent as heart, word and behavior. Solid and healthy social life lives by mutual consent. The family is established by love on the basis of the mutual consent of men and women. There is consent in the background of psycho social elements such as agreement, shopping, worship, love, respect, trust. Consensual trade is considered a legitimate way of earning because mutual consent is essential in commercial affairs. Consent is also examined in terms of the title of Allah's will. Al-Maturidi, who criticizes the idea that consent and will are of the same nature and that ill-qualified acts are outside the will of Allah, he says that the divine will is devoted to all acts of good and bad quality of the servant, and that consent is only for acts of good, and that Allah is not willing to commit evil acts of the servant. God does not approve of the bondman doing evil, preferring blasphemy and disbelief. In accordance with his absolute justice and wisdom, he responds to all the acts of good and evil that the servant does with his free will. Since the ultimate purpose of worship and servitude is to attain the pleasure of Allah, the good deeds of men are the means of gaining the pleasure of Allah, and evil deeds and sins cause his wrath. The consent of beings to one another is considered a moral quality and virtue as a means of peace and happiness. The concept of consent describes how and in what way human action should be, namely the prototype of the servant whom Allah wants, loves and consents to. In this study, the psycho social function of the concept of consent is examined according to al-Maturidi.

Keywords: Consent (Rıda), Willing, Love, Will, Al-Maturidi

GİRİŞ

İnsan hayatında rızâ'nın inanç, söz ve davranışlarda önemli psiko sosyal işlevi vardır. İnsanların birbirlerinden râzı olmaları fert ve toplum hayatının temeli kabul edilir. Kişi iyilik yapana vefa borcu ve teşekkür mahiyetinde 'Allah râzı olsun' der, dini ritüellere 'niyet ettim Allah rızâsı için' sözüyle başlar. Sosyal hayatta sevgi, güven, saygı, anlaşma ve sözleşme gibi birçok unsurun arka planında rızâ vardır. Âile, eşlerin rızâsı temelinde kurulur. Ticârî işlerde karşılıklı irâde beyanı rızâyâ dayalı ticaret meşrû kazanç yolu kabul edilir. Alım satım, kira, nikâh gibi akidlerde hem alma hem de verme irâdesi icab ve kabülde rızâ vardır. Ticaretle rızâyı sakatlayan etkenler rızâ fesadı, uyûbü'r-rızâ, uyûbü'l-akd yani yanılma, yanıtılma ve korkutularda baskı şeklinde incelenir (Apaydın, 2000: 387; Arı, 2008: 57; Reis, 2017: 917).

Akâid ve kelâm ilminde rızâ Allah'ın irâde sıfatı açısından tartışılır. Allah'ın irâdesini sevap ve günah, iyilik ve kötülük türünden her şeyi rızâ kapsamında gören sonuçta bir çeşit ibâhîliğe sapanlar var olagelmıştır. Bu aşırı görüşün önüne geçmek adına bazı âlimler,

TİDSAD

insanlardan sâdır olan fiillerin ilâhî irâdeden bağımsız biçimde gerçekleştiğini, rızâ ile irâde sıfatının aynı olduğunu söylerler. Bu görüşe göre kulların işlediği kötü fiiller Allah'ın irâdesinin dışında kalır. Rızâ mükâfat, gazâp cezalandırma irâdesidir (Abdülcebâr, 1957: VI/149-150; 1971: 226-7; 2013: I/204). Bazı âlimlere göre irâde ile rızâ birbirinden ayrı müstakil sıfatlar olup ilâhî irâde insanların iyi-kötü fiillerine taalluk etmekle birlikte rızâ sadece hayra yönelik sıfat kabul edilir. Meselâ Ebû Hanife (ö.150/767) “Allah'ın gazâbı ve rızâsı keyfiyetsiz sıfatlarından ikisidir” der. İyilikler Allah'ın emri, muhabbeti, istemesi, hükmü ve takdiriyle zorunlu olarak gerçekleşirken, kötülükler ise Allah'ın ilmi, hükmü ve takdiri olmasına karşılık muhabbeti, rızâsı ve emri yoktur (Ebû Hanife, 1981: 46, 55, 57, 59, 73; Sâbûnî, 2014: 173). Eş'arî ve Mâtürîdî ekolleri emir ile irâdenin aynı mânâda anlaşılmasına karşı çıkarlar, irâde ile emrin ayrı şeyler olduğunu söylerler. Allah'ın irâdesi iyi kötü bütün fiileri kapsar, emri ise sadece iyi fiillere şâmilidir (Yeprem, 1984, 205). Deist türü anlayışların aksine peygamber ve nübüvvet bilgisi Allah'ın râzı olduğu eylemleri ve O'nun rızâsını kazanan prototip eylemleri insanlığın idrâkine sunar (Oral, 2019: 200 vd).

Büyük Türk âlimi Mâtürîdî (ö.333/944), insanın hayatında rızâ'yı psikolojik ve sosyolojik bir kavram olarak görür, rızâ ile yapılan eylemlerin huzur ve mutluluklara vesile olduğunu söyler. İmân, âile, alışveriş, akit, sevgi, saygı, güven gibi psiko sosyal unsurların arka planında rızâ vardır. İrâde ile rızânın aynı mahiyette olduğu, kötü nitelikli fiillerin Allah'ın irâdesinin dışında olduğu tezini reddeden Mâtürîdî, ilâhî irâdenin kulun iyi ve kötü nitelikli tüm fiiline taalluk ettiğini, rızânın sadece iyi fiillerde olduğunu, Allah'ın kulun kötü fiilleri işlemesine ve küfrüne râzılığı olmadığını söyler. Allah adâleti ve hikmeti gereği kulun özgür irâdesiyle yaptığı iyi kötü bütün fiillerine karşılık verir. İyi eylemler Allah'ın rızâsını, kötü fiiller gazâbını celbeder. Rızâ, insan eyleminin nasıl ve ne şekilde olması gerektiğini yani Allah'ın istediği, sevdiği ve râzı olduğu kul prototipini anlatır (Mâtürîdî, 2005a: 473; 2005b: IX/171, XVII/110, 179, 404-5).

Bu çalışmada; “Mâtürîdîlik” veya “Mâtürîdîyye” adlı itikâdî ekolün kurucusu, Türk-İslâm dünyasında yetişen kelâm ve tefsir âlimi Mâtürîdî özelinde rızâ'nın psiko sosyal işlevi onun “Kitabu't-tevhid” ve “Te'vilâtü'l-Kur'ân” eserleri çerçevesinde araştırılmaktadır. Rızâ'nın kavramsal çerçevesi kısaca belirlendikten sonra, “büyük bir kurtuluş Allah'ın rızâsı”, “âile'de rızâ esası”, “ticaretin temel unsuru karşılıklı rızâ” ve “Allah'ı râzı olduğu psiko sosyal eylemler” ana başlıkları ile Mâtürîdî'ye göre rızâ konusu incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

1. RIZÂ KAVRAMI

Kur'ân'da râziye, merza, merzıyye ve rıdvân gibi çeşitli kalıplarla geçen rızâ kelimesi, Allah'ın kulundan, kulun da Allah'tan hoşnud olması ile insanî ilişkilerde rızânın önemini anlatır. Allah ile kul arasındaki rızâyı anlatan rıdvân, kul için huzur, mutluluk, büyük bir kurtuluşu ifade eder (Al-i İmran 3/15). Rızâ, sıkıntıdan sonra kalbin sevinç duyması, gönülden irâdeyle istemesi ve memnuniyetidir. Kulun Allah'tan gelenlere rızâsızlık, hoşnutsuzluk göstermeyip O'ndan râzılığı veya kulun Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından da sakınması sonucu Allah'ın kulundan râzı olmasıdır (İbn Manzur, trs: “rdy” mad; Cürçânî, 2007: “rdy” mad; Sâbûnî, 1995: 203). Râdiye ve merdıyye, râzı ve hoşnud olunan hayat biçimi, hoşnud sahibi/zât-ı rıdâ, yaşanılan, mutlu olunan hayattır (Mâtürîdî, 2005b: XVI/69, XVII/110).

Kur'ân'da hub/sevgi ve vech/yüz kelimeleri rızâ anlamında kullanılır (el-Bakara 2/272; er-Rad 13/22; er-Rum 30/38). Rızânın karşıtı seht/kızma ve aynı mânadaki gazâp/öfke, azâp,

TİDSAD

lanet ve buğz'dur (Âl-i İmrân 3/162; et-Tevbe 9/58; Muhammed 47/28). Hz. Peygamber'in "Allahım! Senin gazâbından rızâna sığınırım" duâsı (Müslim, 1981: "salât" 222), Allah'ın cennetliklere: "sizden râzî olacağım, size asla gadâb etmeyeceğim" (Buhari, 1981: "rikâk" 51, "tevhid" 38; Müslim, 1981: "cennet" 9) ifadesinde gadâb ve rızâ kavramları geçer. Tasavvuf'ta zühd hayatının temeli rızâ en nihai makamdır. İlâhî fiiller karşısında kalbin sükûnet halinde kulun Allah'tan gelenlere râzî olması veya kulun Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından da sakınması sonucu Allah'ın kuldân râzılığdır (Kuşeyrî, 2013: 227; Uludağ, 1999: 435). Şevk, üns, rızâ ve sevgi gibi eylemler rızâ sonucudur. Tövbe, sabır, şükür, zühd, takvâ, tevazu, cömertlik, adâlet ve merhamet gibi erdemlerin özü rızâdır (Gazâlî, 1974: IV/531 vd). Rızâ kavramının imân ve irâde kelimeleri ile de yakın anlam ilişkisi olduğu söylenebilir.

1.1. Rızâ ve İrâde

Allah'ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat kabul edilen irâde, meşîet, kasd, ihtiyar, rızâ, mahabbet, gazâb ve rahmet kelimeleriyle ilişkilendirilir, meşîet genellikle irâde ile eş anlamlı kullanılır. İslâm âlimleri, Allah'ın dileyen/mürîd ve dilediğini gerçekleştiren varlık olduğunda ittifak etmekle birlikte bu sıfatın mânası, zâtıyla münasebeti, kadîm veya hâdis oluşu gibi konularda farklı düşünürler. Kelâm âlimlerinden Kâdi Abdülcebbar (ö. 415/1025)'a göre Allah, zâtıyla Alîm ve Kadîr'dir ama O'nun mürid oluşu zâtıyla değildir. Yani bu sıfat zâtî değil fiilidir, hâdistir. Allah muhdes olan herhangi bir yerde bulunmayan bir irâde ile müriddir. O, Allah'ın kulların fiillerinden yalnızca Allah'ın emrettiğini irâde ettiğini, şer, kötülük, günah ve isyan fiillerini irâde etmediğini insanın kendisinin irâde ettiğini, hatta Allah'a kötülükleri izafe edenin kâfir olacağını bile savunur. Allah'ın günah ve isyanlardan nefretini, kulun onları yapmasına Allah'ın râzî olmaması şeklinde açıklar. Allah kulun ancak ibadet ve şüküründen râzî olur (Abdülcebbar, 1957: V/248, VI/149-150; 1971: 226-7; 2013: I/204).

Mâtürîdî'ye göre muhabbet ve rızâ ile irâde ve meşîet arasında fark vardır. Allah fiillerinde irâde ve meşîetle nitelenmesine karşılık rızâ ve muhabbetle vasıflanmaz. Allah'a nisbet edilen muhabbet, ya râzî ya da kulup yaptığı eylemleri övmek anlamında olabilir. Allah, kulun küfrüne ve inkârına rızâ göstermez. Kötü ve çirkin fiiller de Allah'ın irâdesi iledir. Ancak rızâsı, muhabbeti ve emriyle değildir. Bunlar yaratılanların sonradan kazandıkları özellikler olup yaratılan şeylerin taşıdığı kötü vasıflar Allah'a nisbet edilemez. Bu tür davranışlar Allah'a ancak yaratma ve takdir bakımından nispet edilir (Mâtürîdî, 2005a: 312, 473; 2005b: XV/134; Neseî, 2004: II/312). İrâde kavramına beşerî nitelikte temennî, bir şeyi yapmaya çağırma, rızâ gösterip benimseme gibi anlamlar insanlara verilebilir. Ama ilahî irâdeye bunlar verilemez. İrâdenin yenilgi ve baskı altında tutulmaması, fiilin planlayıp irâde ettiği şekilde vücut bulması anlamı Allah'a nisbet edilebilir. Mâtürîdî, bu mânadaki irâdenin Allah'a izafesi zarûridir, Allah herşeyin yaratıcısı olup mahlukât konusunda cebir ve yaptırım altında bulunmaz, der. Dolayısıyla Allah'ın irâdesine temenni, emir, da'vet yahud da genel mânada rızâ vb. hususlar isabetli değildir. İnsanın niteliği olan irâde ise, sadece kalpte psikolojik bir fonksiyon değil aynı zamanda bilinçli bir seçme gücü, gönülden râzılık ve eylemin sonucundan sorumlu hale getiren bir ilkedir. Beşere yönelik irâdenin yaratılış hikmeti kulu olumlu kalbî yöneliş ve eyleme yöneltmesi, bir şeye irâdesiyle karar verip, o işin niçin yapıldığını, özgürlük bilinciyle sorumluluğu bilmesi ve üstlenmesidir (Mâtürîdî, 2005a: 293-4, 459, 468, 473; 2005b: II/184; Oral, 2018b: 111-2).

Mâtürîdî'ye göre özgür irâdenin fert hayatında değeri olduğu gibi toplum hayatında da önemli bir yeri vardır. Toplum kendi durumlarını değiştirmedikçe Yaratıcı'nın onların durumlarını değiştirmeyeceği (el-Enfal 8/53; er-Rad 13/11) kuralıyla Allah ferdin irâdesine önem verdiği gibi bireylerden oluşan toplumun da irâdesine önem atfeder. Toplumdaki fertler, iyilikleri emretme ve özgür irâdeleriyle hayata geçirebilme, kötülükleri de imkânları ölçüsünde engel olabilmede toplumun ortak irâdeleri sonucu gerçekleşir. İnsan, kendisinde yaratılan bir kudretle herhangi bir eylemi iyi ya da kötü yönde kullanma özgürlüğüne sahip olduğundan bütün yapmış olduğu fert ve toplumsal eylemlerinden sorumlu olur (Mâtürîdî, 2005a: 31, 215, 228, 255, 358-9, II/160). İrâde'nin kalpte özgür bir şekilde imânın oluşmasında hem fert hem de toplumsal bireylerin rızâsı anlamında önemli bir işlevselliği olduğu da söylenebilir.

1.2. İmân ve Rızâ

Kalbin onaylamasıyla gerçekleşen imânın arka planında rızâ vardır. İmân; güven, kalben rızâ ile tasdik anlamına gelirken İslâm ise boyun eğiş, tam teslimiyet, bütünüyle inancını Allah'a özgü kılıp bunda ortak kabul etmemek, ilahî hükümleri kabul ve rızâdır. Dolayısıyla imân Allah'ın emir ve hükümlerine gönülden râzı olma ve kabulü sonucu gerçekleşir. Böylece İslâm, imân ve tevhid bütün dini davranışlarını Allah rızâsına yönelmek demektir (Mâtürîdî, 2005b: I/213, II/122). “Onlar gerçekten imân etselerdi asıl Allah ve resulünü râzı etmeleri gerekirdi” (et-Tövbe, 9/62), “Rasulullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur” (en-Nisa 4/80) denildiği gibi Allah Rasûlü'nün râzı edilmesi Allah'ın da râzı olmasından dolayıdır. Çünkü Allah ve Rasûlünü râzı etmeye çalışmak imânın da bir gereğidir (Mâtürîdî, 2005b: VI/399-400).

İmân ile küfrü “tasdik” veya “reddetme” şeklinde kalbin eylemlerinden kabul eden Mâtürîdî, küfrün de imânın da bir kalp işi olduğunu, zorlamayla kalbî eylem olamayacağını belirtir. Yine O, kalp küfre zorlansa dil ile küfrü ifade etse kalbi imâna râzı olsa kâfir olmaz, ancak kalbi kendi rızâsıyla küfrü seçer ve tatmin olursa kâfir sayılır, der (Mâtürîdî, 2005b: III/28, VII/114). Mâtürîdî, Allah kulun küfür ve inkârına rızâ göstermediği, bozgunculuğu da sevmediği, hatalarından özeleştiri yapanları tövbe edenleri sevdiğini söyler. O'nun sevmesi râzı olduğu fiilleri yapan kulu ödüllendirmesidir (el-Bakara 2/205; ez-Zümer 39/7; Mâtürîdî, 2005a: 117-8; 2005b: IX/171; XI/273, XIV/69). Allah'ın ‘şükrederseniz artırırım’ (İbrahim 14/7) ifadesini Mâtürîdî, ‘siz Allah'a gerçekten inanır, O'ndan râzı olur, inancınızın gereği psiko sosyal eylemlerde bulunursanız, ben de, hem dünyada hem de âhirette üzerinizdeki lütuf ve ihsanları her zaman devam ettirir râzı olur ve artırırım’ şeklinde açıklar (Mâtürîdî, 2005b: VII/461-2). Yine Mâtürîdî, ‘İman eden ve yararlı davranışlar yapanları müjdele!’ (el-Bakara 2/25) âyetinin te'vilinde müjdelenen eylemlerin kalbin onayıyla yapıldığını belirtir ve Allah'ın râzı olduğu ve kullarından istediği selim, münib, temiz ve mutmain kalp yani şirk, küfür, inkâr, nifak ve zulümden arınmış tevhid ve imânlı kalp olduğunu söyler (Mâtürîdî, 2005b: XIV/39).

İmân, insanı bütünüyle kapsayan zihnî, duygusal ve iradî kalp unsurlarından teşekkül eden, davranışlarla da dışı vurulan psikolojik ve sosyolojik bir haldir (Kindî, 2002: 259 vd; Alper, 2013: 231). İmânlı kişi de depresyon belirtileri, karamsarlık, dalgalılık, unutkanlık, konsantrasyon güçlüğü, gerginlik, bunaltı ve endişe hali olmaz (Tarhan, 2004: 102 vd). İslâm ve imân, Allah'a itaat, tevhid, ihlâs, rızâ ve takvâ üzerine sağlam bir inançtır ki bireyi dünyada âhirette kurtuluşa iletir. Yine imân, başa gelen her türlü olumsuz hallere dayanma gücü, başa gelenler karşısında isyan etmeyip rızâ göstermesini, Rabbin rızâsına yardımcı bir faktör olur (er-Rad 13/22; Mâtürîdî, 2005b: VI/453-6, XI/123-4, VII/181, 419). Maruz kaldığı acı, ızdırıp ve

sıkıntılar karşısında insanın ümitsizliğe düşmemesi karamsarlığa kapılmaması rızâ ile mümkün olur ve rızâ doğal olarak kişiyi iyimserliğe sevk eder, insanı içine düşmesi muhtemel buhran ve krizlerden kurtarır, sağlıklı bir ruhsal yapıya sahip olmasını da sağlar. Kişinin kendi mutluluğuna rızâ vesile olduğu gibi böyle bireylerden oluşan toplumda da problemler en aza inebilecektir (Arı, 2008: 57; Reis, 2017: 917). İmânın içinde yer alan güven duygusu, sabır, tevekkül ve rızâ hallerini besler. İmân, rızâ, sabır ve tevekkülle de irtibatlıdır. Tevekkül bütün güç ve kuvvet sahibi olanın yalnızca Allah olduğunu bilerek ve her konuda ona güvenerek onun takdirine rızâ ve teslimiyettir. Böylece kul kötülöklere, inkâra ve küfre girmemeye sabreder (Alper, 2013: 103, 106, 108, 111-2). 'Bizi sırat-ı mustakîme hidayet et!' isteğini 'imân ve tevhid' üzere sabır diyen Mâtürîdî, mü'minin, imânını koruma yolunda Allah'ın râzı olduğu hâl ve eylemlerin kulluk görevi olduğunu vurgular (Mâtürîdî, 2005b: VIII/274-5, XV/316-9). İmânın arka planında rızâ olduğundan imân, güven, doğruları kalben rızâ ile onaylama anlamına gelirken İslam ise tam teslimiyet, kabul ve rızâ demektir. Allah'ın emir ve hükümlerini gönülden râzılık ve kabul etme şeklinde gerçekleşir. Allah'ın rızâsına erebilmek ise kul için büyük bir kurtuluştur.

2. BÜYÜK BİR KURTULUŞ; ALLAH'IN RIZÂSİ

Kur'ân'da Allah'ın kulundan râzı olması, kulun da O'ndan râzılığı büyük bir kurtuluş olarak (el-Mâide 5/119; Tövbe 9/72) adlandırıldığını belirten Mâtürîdî, büyük kurtuluş kalp, söz ve davranışsal olarak kişinin psiko sosyal eylemleri sonucu oluşur, der. Kulun ömür sermayesini iyi değerlendirmesi, kalp, söz ve uzuvsal Allah'ın râzı olduğu iyi eylemleri yapmasıdır (ez-Zümer 39/7). Bu büyük kurtuluşu Mâtürîdî, hem dünya hem de âhiret huzuru ve mutluluğu olarak yorumlar ve şöyle der: *"Ey Allah'tan başkasına kulluğa kendini kaptırıp da huzurlu, râzı olduğunu sanan kişi! Bir an önce Allah'a imân ve itaate dön! Eğer sen bunu yaparsan Allah senden râzı olur ve sen de O'nun sana hem dünya hem de âhirette lütuf ve ihsanda bulunacağı nimetlerle râzı olursun!"* (Mâtürîdî, 2005b: IV/380; VI/441, XII/304, XVII/203, 291).

Sayırsız tevhid delillerine rağmen imânı reddedip inkâr ve küfürde direnenlerin zararlı eylemlerinden Allah râzı değildir (et-Tövbe 9/96; ez-Zümer 39/7). Allah'ın râzı olduğu O'nun gazâbına uğrayan gibi olmaz (Ali imran 3/162). Allah'ın rızâsını arayanı kitapla kurtuluş yollarına erdirmesi, hidayete iletmesi (el-Maide 5/2-16) kişinin özgür iradesiyle imânı seçmesi ve Kur'ân'a uymasıyla gerçekleşir. Bunun karşılığı rızânın en mükemmel şekli olan rıdvân'dır (Al-i İmran 3/15; Isfehâni, 1992: "rzy" mad). Mü'minler Allah'ın kendilerinden râzı olması sayesinde O'nun tazim ve ikrâmın nâil olurlar ki Allah'ın ikrâmı sevap ve derece türlerinin en büyüğü olur. Kul, Rabbinin kendisinden râzı olduğu bildiğinde onun için bu durum diğer nimetlerden çok daha kıymelidir. Allah'ın kendisine öfkelenmediğini bilen kula nimetler zehir gibi olur, nimetlerden lezzet alamaz (et-Tövbe 9/72; Mâtürîdî, 2005b: VI/411; Zemahşerî, 2017: III/134).

Allah'ın râzılığı, öfkelenmemesi en büyük kurtuluş olduğu bir rivâyette şöyle anlatılır: "Allah cennet ehline; "Râzı oldunuz mu? diye sorar. Onlar: "Ey Rabbimiz! Râzı olmamak ne haddimize! Sen bize mahlukatından bir başkasına vermediğin nimetler verdin!" derler. Bunun üzerine Allah: "Ben sizlere bundan daha fazlasını vereyim mi?" der. Onlar: "Bu verdiklerinden daha üstün ne olabilir?" derler. Allah: "Sizden râzı olmam, ebediyyen size öfkelenmemem!" buyuracaktır (Buhari, 1981: "rikak" 51, "tevhid" 38; Müslim, 1981: "cennet" 9). Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden râzı olduklarına şefaatin olması O'nun râzı olduklarından başkasına

şefaata edilmemesi (Taha 20/109; el-Enbiya 21/28), Allah'ın râzı olduklarının âhirette kurtuluşa ereceğini anlatır. Mâtürîdî'ye göre bunun hikmeti, kulun sosyal hayatta psiko sosyal işlevler yapma yani Allah'ın râzı olacağı işler yapmaya hidayet ve teşvik edilmesidir. “Allahım! Beni peygamberinin şefaatine nâil eyle!” diyen kişi duâda sanki şöyle demektedir: “Allahım! Beni hayırlı işler yapmaya muvaffak eyle! Beni, tazimle anan, itaatle sana yakın ve râzı olan kullarından eyle ki bu sayede ben de şefaate nâil olayım!”. Böylece kul, tevhide dayalı psiko sosyal eylemleri sayesinde şefaate lâayık olur (Mâtürîdî, 2005b: IX/207, 272, XIV/204, XVII/22). İyilik ve güzelliğe aracılık, yoksul, yetim ve kimsesizlerin ihtiyaçların giderilmesine yardım vb. psiko-sosyal tutum ve davranışların şefaate önemli bir işlevi olduğu söylenebilir (en-Nisa 4/85). Birey, günâhla değil daha çok doğruluk ve yaptığı iyilikleri vesilesiyle psiko-sosyal yönü ağır basan şefaate hak kazanabilir (Oral, 2018a: 291). Her eylemde Allah'ın rızâsının aranmasının önemli olduğu da söylenebilir. Hz. Peygamber “kim bir konuda insanlar kendisine buğzetse dahi Allah'ın rızâsını ararsa Allah da insanların vereceği sıkıntıdan onu kurtarır” (Tirmizi, 1981: “zühd” 64) diyerek kişinin yaptığı işlerde Allah rızâsını gözetmesi tavsiyesinde bulunur. Allah'ın râzı olduğu selim, münip ve mutmain kalp, nefsi tezkiye ile Allah'a gönül bağlamış, Allah rızâsına uygun psiko sosyal eylemlerde bulunmakla hem yaratıcıyı hem de halkı râzı etmeye çalışır, yaratılmışlara yardım, merhamet, Yaratan'ın rızâsı için her fırsat ve ânı değerlendirir (Mâtürîdî, 2005b: XIV/93, 115, XVII/202-3). Bu görüş Türk topluluklarında “Yaratılanı hoşgör Yaratandan ötürü” ile “her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil” anlayışına dönüşmüştür. Türk İslâm dünyasının önemli şâiri Ahmet Yesevî (ö.562/1166), “*Yok benim gibi kötü bela alem içinde/ Hiç olmadı benden râzı halk ve Allah/ Şimdi oldu sonunda benim yüzüm kara*” (Emre, 1991: Hikmet-24) diyerek hem Allah'ın hem de yaratılmışların rızâlılığının önemini anlatır. Türk şâir ve düşünürü Yunus Emre (1240-1321) de “*Gönül Çalab'un tahtı, gönüle Çalab bahdı/ İki cihân bed-bahtı kim gönül yıkarısa/ Yunus Emre dir hoca, gerekse var bin hacca/ Hepisinden eyüce, bir gönüle girmektir*” (Tatcı, 1990: 199 vd) dizeleri ile büyük kurtuluş Allah'ın rızâlılığının kulların rızâlılığından geçtiğini söyler. Kul Allah'ın rızâlığı yolunda O'nun emirlerini yerine getirmeye çalışırken imânla güven ve selâmetteki kalbin, maddî ve manevî endişeleri giderilir, istikrâr ve huzur içine yerleşir, tahammül gücü artırılır (Pazarlı, 1982: 28-9; Yapıcı, 2007: 307).

Mâtürîdî “Ey imânla mutmain olmuş kalp/nefis! Sen Allah'tan râzı, Allah da senden râzı” (el-Fecr 89/27-30) ifadesinin Allah'ın mü'minleri hem dünya hem de âhirette Rahmân Rahîm ismiyle her türlü maddî ve kalbî azaptan selâma erdiren, kalpleri huzura kavuşturan olmasındandır, der. Kalp, imân tezâhürü psiko sosyal eylemlerle mutmain olur, büyük bir kurtuluş Allah'ın rızâsına da erer (el-Haşr 59/23; Mâtürîdî, 2005b: V/211, XV/95-6, XVII/254). Allah ile kul arasında karşılıklı rızâ ile büyük kurtuluşun olduğu, Allah'ın rızâsının kulları râzı eden psiko sosyal eylemler yapmaktan geçtiği söylenebilir. Birey ve toplumları ayakta tutan temel unsur rızânın âile'den başladığı da düşünülebilir.

3. ÂİLE'DE RIZÂ ESASI

Âile'de âdil davranış, güzel geçim ve gönüllerin hoşnudluğu birbirlerinden râzı olma sonucunu doğurduğunu belirten Mâtürîdî'ye göre eşler arası karşılıklı rızâ temelinde kurulan âilenin bütün işleri de rızâ ile olur. Huzur, mutluluk ve bereketin devamı için de karşılıklı rızâ esastir. Bu rızâlık, eş ve çocuklara mal harcama, yumuşak davranma, ma'rûf geçim ve güzel ahlâk ile gerçekleşir (Mâtürîdî, 2005b: XVI/197). “İçinizden elverişli olanları evlendirin” (en-Nur 24/32) ifadesindeki elverişliliği; sevmeye, rızâ ve ekonomik sebepler şeklinde yorumlayan

TİDSAD

Mâtürîdî, “kadın nikâha arzulu ve rızâ gösterir, fakat velisi buna rızâ göstermezse veli onu evlendirmeye zorlanır. Ama kadın nikâhı istemez rızâsı da yoksa ama veli ister ve arzu ederse kadın o nikâhı kabule zorlanamaz” der. Mâtürîdî'de bu durum evlilikte hak kadının lehine ve rızâsı temelinde olduğunu gösterir. “Yoksul iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır” (en-Nur 24/32) ifadesi imânlı gönüllerden geçim kaygısının giderilmesine yöneliktir. Mâtürîdî'ye göre sevgisiz ve rızâsız evliliğin huzursuzluğa yol açması veya sevgi, rızâyâ rağmen makul olmayan gerekçelerle gençler evlendirilmez, nefis tezkiye edilemez günaha yönelirlerse bu durumda veliler veya buna sebep olanlar da günaha ortak olmaktadır (Mâtürîdî, 2005b: X/152-3).

Ayrıldığı eşle aralarında mâkul ve meşrû ölçülerde rızâlaştıkları takdirde yeniden evlenmelerine engel olunmaması isteği (el-Bakara 2/232), rızâ ile aralarında yeni bir nikâh ve yeni bir mehirle anlaşmalarını anlatır. Erkeğin kadına verdiği mehrin/hediye mal veya para tesbitinde tarafların rızâsı da etkilidir. Nikâh akdi sırasında veya daha sonra eşlerin karşılıklı rızâ ile belirledikleri müsemma mehir, eşlerin rızâsı ile anlaştığı bir kıymet derecesi olmalıdır. Mâtürîdî'de mehrin kadına rızâ ile verme (en-Nisa 4/4), onun helâl ve bereketli olmasına sebep olur, kerhen ve istemeyerek olduğunda veya kadın da kabul etmede rızâsız ise bu psikolojik hal eşler arası kin duygusu bırakır, evlilik ilişkilerini de zedeler. Mehir kesiminden sonra karşılıklı rızâlaşmada günah olmaması, akit ve alışverişten sonra verilen ücret artırımın sanki satış akdi esnasındaki gibi geçerli sayılmasından, mehir verildikten sonra eşinin râzı olacağı fazla miktarı vermek ribâ/faiz türü günah çeşidi de değildir (en-Nisa 4/24). Çocuk konusunda anne baba iki yıldan önce emzirmeyi kesmek isterlerse birinin irâdesiyle kesme gerçekleşmeyip her ikisinin karşılıklı rızâsı ile gerçekleşir (el-Bakara 2/233; Mâtürîdî, 2005b: II/79-80, 89, 116; III/19, 20, 150-1).

Kadın ve erkeğin birbirlerine elbise (el-Bakara 2/187) olmasını Mâtürîdî, âilede eşler helâl olmayan şeylere birer perde ve engel, yani erkek kadınla, kadın da kocasıyla iffetini koruması, karşılıklı rızâ temelinde âilede huzur ve mutluluğun gerçekleşmesi olarak yorumlar. Gecenin insanı bürüyen elbise gibi sukûn ve huzuru, “libas” ve “sukûn” gibi (en-Nebe 78/10) erkek ve kadının yani nikâh sözleşmesiyle evlenen eşlerin karşılıklı rızâ temelinde maddî manevî sukûnet ve huzur vesilesi olduklarını söyler (Mâtürîdî, 2005b: I/364). Allah'ın âilede eşlerin adâletsiz ve rızâsız tutum ve davranışları yasakladığını söyleyen Mâtürîdî'de, cinsellik ve şehvetin tatmininde birbirlerine meşru ölçülerde itaati ve rızâyı emrettiğini, âilede bu görevin ihmâlinin birey ve toplum hayatında huzursuzluk problemleri ile onarılmaz sosyolojik, biyolojik ve psikolojik cinsel rahatsızlıklara yol açabilecektir. Mâtürîdî, salih kadınlar, Allah'ın kendilerine farz kıldığı eş ve çocukların haklarını gönül hoşluğu ile karşılıklı rızâ temelinde adâletli bir şekilde yerine getirenlerdir, der. Eşlerin belli haklarını rızâ ile ifa eden eşlere salih ve salih (el-Bakara 2/228; en-Nisa 4/34) denilebileceğini belirtir (Mâtürîdî, 2005b: III/202, 204, XV/275).

Sosyal hayatta psiko sosyal rahatsızlık oluşturan anlaşmazlıklar ile çeşitli tartışma konularının çözümünde insanları adâlet ölçüleri içinde rızâ ile barıştırmanın bir görev ve sonuç bakımından daha hayırlı olduğu, rızâ beyanına dayalı anlaşmaların iyi bir çözüm ve mutlak mânada hayırlı sonuçlara vesile olacağına dikkat çekilir. Mâtürîdî, Allah'ın gönülleri birleştirmeyi ve birlik olmayı emrederken, ayrışmayı, bölünmeyi, parçalanmayı da yasaklar, aralarında ihtilaf, tartışma, ayrışma ve kavga olan insanların arasını düzeltmeyi, bunu yaparken de karşılıklı rızâ temelinde âdil davranmayı bütün herkese emrettiğini söyler (Mâtürîdî, 2005b:

TİDSAD

XIV/70). Mâtürîdî “eşinizle ma’rûf geçinin” (en-Nisa 4/19) âyetinin te’vilinde eşlerin âile içi tutum ve davranışlarının rızâ, merhamet, iyi muamele, lütûf ve nezâket temelinde olmasını önerir. Bu durum eşler ve çocuklarla ma’rûf geçimin de temelidir. Gönül rızâsı ile âdil, ma’kul, dışarıdan bakan insanların ne hoş, ne güzel geçiniyorlar diyerek gönüllerinin râzı olduğu geçimdir. Hatta Mâtürîdî empatiyle bunun daha iyi anlaşılabilceği kanaatinde. İyi geçim formülünü ‘benzeri sana yapılırsa karşı çıkmaz, hatta iyi karşılar ve kabul edersin’ diyerek özetler. İnsanın iyi geçim ekseninde tutum ve davranışları, karşılıklı rızâ, sevgi, anlayış, merhamet ve fedâkârlıkla yürür. “Allah’tan korkun ve akrabalık bağlarını kesmekten sakının” (en-Nisa 4/1) uyarısının büyük bir ikaz ve tenbih olduğuna değinen Mâtürîdî, eşlerin birbirlerinin akrabalarına sevgi, rızâ, şefkat ve vefa ile değer vermesi, gözetmesi ve onlara yardım etmesinin dünyada sevgi, muhabbet, huzur ve mutluluğa, âhirette de hayra dönüşebileceğini dile getirir (Mâtürîdî, 2005b: III/8-9, 103). Mâtürîdî’ye göre âile anlaşmazlığının çözümünde âdil birer hakem tayini, gerçekte bütün insanları rızâ temelinde barıştırmaya yönelik bir teşvik içerir. Bu, âile gibi sosyal her bir kurumda adâlete ve doğruluğa teşviktir. Eğer eşler irâdelerini düzeltme yönünde seçer karşılıklı rızâ gösterirlerse “Allah aralarını bulur” (en-Nisa 4/35) yani zulüm ve haksızlıkları terkedip irâdelerini rızâ temelinde adâletle yapacaklarına dâir iyi yönde kullanırlarsa barış ve huzurun garantörü Allah’tır (Düzgün, 2013: 598-9). Yine eşler evliliğin devamında adâletsizlik ve zulmün de devam edeceği kanaatiyle rızâ ile ayrılma irâdesini gösterirlerse “karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir. Allahın lütfu geniştir, hikmeti sonsuzdur” (en-Nisa 4/130) ifadesiyle Allah yine eşlere garantör olur. Karşılıklı rızâ esasına dayalı bu durum, Allah’ın adâleti gereği kulun özgür irâdesine değerini de gösterir (Mâtürîdî, 2005b: III/213-4, IV/63). Âile içi geçimsizliklerde “başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın!” (en-Nisa 4/34) tavsiyesini Mâtürîdî, bunun eşlerin âile içi eğitimiyle ilgili bir durum olduğunu söyler. Kadının cezalandırılması, fiziki dövülmesi, hapsedilmesi nahoş bir davranış olduğunu dile getirir (Mâtürîdî, 2005b: III/205-8). Bu eğitim sürecinin işlevi, karı ve kocanın gönül rızâsı ile evlilik hayatının korunmasına yönelik olmalıdır.

Mâtürîdî’ye göre “tertemiz eşler” (el-Bakara 2/25; Al-i imrân 3/15; en-Nisa 4/57), kötü ahlâk, huy ve seviye düşüklüğünden arınmış, özü temiz, eğitilmiş, seçkin, kusursuz, rızâ ve tahammüllü, birbirlerini râzı etmeye çalışanlardır. Onlar Allah’a teslimiyet gösteren, mü’min, içtenlikle itaat eden, hatalarından sonra öz eleştiri yapıp birbirlerinden özür dileyen, tövbe, kullukla dünyada yolcu gibi yaşayanlardır (et-Tahrim 66/5; Mâtürîdî, 2005b: I/63, II/259, III/286-7, XV/264-5). İnsanın sevinç ve mutluluğunu anlatan sevgi, rızâ ve gönül huzuru anlamındaki göz aydınlığı, gözü serinleten yani gönlü sevindiren ve mutluluğuna vesile olan şey ve hususlardır. Bu âilede eş ve çocuklar olabileceği gibi, ihtiyaç halinde yeme içme, meskendir. Mâtürîdî’ye göre göz aydınlığı ruhun bir fiili olup göz sadece hissedip gördüğü ve müşahade ettiği nesnelere bilmesiyle gönlün mutlu, huzurlu olması, rahatlamasıdır. Gönlün ve Allah’ın râzı olduğu eş ve çocukları gören göz ve kalp râzı, mutlu ve huzurlu olur (el-Furkan 25/74; el-Kasas 28/13; Mâtürîdî, 2005b: IX/197, 132, X/280, XI/13, 18, 282, 371-2). Âile içi oluşabilecek huzursuzlar, hoşgörü, affetme karşılıklı rızâ temelinde sevgiye dönüşebileceğini belirten Mâtürîdî eş ve çocukların hatalarını hoşgörüyle karşılamanın ve gönül rızâsıyla affetmenin, âile içi huzûr ve bereketin oluşmasına vesile olabileceğini belirtir (et-Teğabün 64/14; Mâtürîdî, 2005b: XV/204). Dolayısıyla Mâtürîdî’de âile’nin her halinde rızâ önemli bir psiko sosyal unsur

olduğu gibi hayatın devamı ve geçim için rızkın meşru ve helâl yollardan kazanılmasında karşılıklı rızâ'nın önemli bir işlevi vardır.

4. TİCARETİN TEMEL UNSURU KARŞILIKLI RIZÂ

Mâtürîdî'ye göre “mallarınızı aranızda bâtil yollarla değil karşılıklı rızâyâ dayalı ticaret yoluyla yeyin” (en-Nisâ 4/29) ifadesi, karşılıklı rızâyâ dayalı ticaretin meşrû kazanç yolu olduğunu, alışverişte hukukî ve ticarî işlemlerin aldanma ve aldatmadan uzak, açık ifadelerle güven içinde tarafların bilgi ve hür irâdesiyle olduğunu anlatır. Karşılıklı rızâ olsa bile fâiz, kumar, rüşvet, gasb, hile, aldatma ve zulüm gibi haksız, haram ve bâtil yollar ticâret ve helâl kazanç yolu olmazlar. Bu tür haram yollarda kalplerin batınında rızâsızlık vardır. Mâtürîdî'de malı bâtil bir şekilde yemek ticâret cinsinden olmadığı gibi ticaret de malı bâtil bir şekilde yemek cinsinden bir şey değildir, tarafların alışveriş esnasında tam rızâ göstermeleri esastır. Yanılma, yanıtılma ve korkutulularak baskı rızâyı sakatlayan etkenler olduğunu belirten Mâtürîdî, Allah'ın râzı olmadığı bâtil yollardaki menfaatlerin haksız kazanç türü olduğundan yenilmesinin haram olduğu kanaatini taşır. Allah alışverişi helâl fâizi ise haram kılmıştır (el-Bakara 2/275). Fâizli olan alışverişi olmayanından ayırmanın kriteri, fâiz kısmının karşısında bir bedelin bulunmayışıdır (Mâtürîdî, 2005b: II/197; III/174 vd). Ticâretin satış olmadan mubadele/değişim anlamında da kullanıldığını belirten Mâtürîdî, ticârette aslolan karşılıklı rızâdır, alışverişte kabzetme yani mal ele geçmeden yok olursa ticaretin dayandığı şey de ortadan kalkar, dolayısıyla rızâ temeline dayanmayan alışveriş de bâtil, malın haksızlıkla yenilmesine sebep olur, demektedir. O'na göre rızâ alışverişin geçerli olmasının şartı olduğu gibi ticarî ilişkilerde satılan veya alınan malın meşru, helâl olmasının da sebebi sayılmaktadır (Mâtürîdî, 2005b: III/175-183).

Ticâret şahitliğinde iki erkek yoksa, bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- rızâ gösterilen iki kadın olmasını (el-Bakara 2/282), eşitsizlik veya adâletsizlik olarak düşünmeyen Mâtürîdî, bunun gerekçesini râzı olunan iki şahit olma kuralına bağlar. İki şahit kadın olunca diğer bir erkek yok hükmündedir. Yani tek kişinin şahitliği hukukî ve ticarî işlerde kabul görmez. İki kişi hikmete ve elde edilen menfaate uygun olmasındandır (Mâtürîdî, 2005b, II/212-5). Karşılıklı rızânın alışveriş, akit ve ticarete aranmasının hikmeti; bir kişinin başka bir kişiyle karşılıklı olarak yaptıkları icap ve kabul türü anlaşma ve alışverişlerde elde edilen menfaatlerde gönül huzuru ve bereket olmasıdır. Rızânın sübûtunu gösteren güçlü bir zan ve kanaat bulunduğu için icap ve kabul “rızânın mazinneti” yani rızânın subut göstergesi olarak nitelendirilir. İcap ve kabûlün arka planında rızâ esastır, bu beyan da; lafız, yazı, fiil, işaret ve sükût şeklinde yapılabilir (Apaydın, 2000: 387; Arı, 2008: 57). Mâtürîdî'de ticaret yoluyla kazanç, ilâhi lütfu sebepler çerçevesinde istemenin adıdır. Bir bakıma bütün dünya ticaret alanı, yaşayan insanlar da dünya ve âhîret ticareti yapan bir nevi tüccardırlar. “Hidayete karşılık sapıklığı satın alma” (el-Bakara 2/16); “cennet karşılığı mal ve canı satın alma” (et-Tövbe 9/111) gibi ticâret şekillerinde yine aslolan rızâdır. Mâtürîdî, dünya ticareti ile dünya menfaati sağlanırken Allah'ın râzı olduğu imân ve yararlı psiko sosyal eylemleri rızâ ile yapmakla da ebedî âhîret ticareti kazanılır, der. Allah'ın yanında elde edilecek menfaat ve ticaret, eğlenceden ve dünya menfaatlerinin elde edileceği alışveriş ve ticarettten daha üstündür (Mâtürîdî, 2005b: XII/240-1, XV/166-7).

Ticâret ve alışverişte karşılıklı rızânın olması, gönül huzuru ile malların helâl yoldan kazanılmasını ve yenilmesini sağladığı gibi sosyal hayatta adâlet ve barışı da sağlamış olur.

TİDSAD

Karşılıklı rızâda mutluluk, sevinç, psikolojik tatmin, vicdan rahatlığı gibi güzel haller söz konusudur. Meşru olmayan yollarda ise rızâsızlık, rahatsızlık, mutsuzluk, tatminsizlik gibi olumsuz psiko sosyal haller oluşur. Aldananda çöküntü, üzüntü vs. meydana geldiği gibi aldatanda da haksızlıklar karşısında aldattığını her hatırladığında vicdan azabı ve stress yaşayabilir. Kandırma, aldatma, meşru olmayan haksız kazanç türü eylemlerin adâlete engel teşkil ettiğinden varlıklar arasında hiç ayırım yapılmadan herkese hak ettiğini vermeyi gerektiren ve ortak iyinin hâkim olmasına vesile olan adâlet en büyük psiko sosyal erdem kabul edilir. Karşılıklı rızâ; akdin ve ticâretin sıhhati ve meşruluğunu sağladığı gibi Allah'ın râzı olduğu helâl kazancın da temel unsurudur. Mü'min birey, kulluk görevi Allah'ın râzı olduğu psiko sosyal eylemler yapmalıdır.

5. ALLAH'IN RÂZİ OLDUĞU PSİKO SOSYAL EYLEMLER

5.1. Doğruluk ve Güzel Söz

Allah'ı râzı eden psiko sosyal eylemlerden biri kişinin doğruluğu ve güzel söz söylenmesidir. Allah özünde ve sözünde doğru sâdiklardan râzı olur (el-Mâide 5/119). Allah'ın râzılığı, kişi söz söylediğinde herhangi bir şeyi ilave etmeyi veya ondan herhangi bir şeyi eksiltmeyi gerektirmeyecek şekilde (el-Enam 6/152) sözünü doğru konuşmasıdır (Mâtürîdî, 2005b: V/257, 325; Zemahşerî, 2017: II/782). Yararlı iş yapan ve ben müslümanlarımdan diyenden daha güzel sözlü kim vardır? (el-Fussilet 41/33), Mâtürîdî'de bu ifade söz, davranış ve eylem olarak bütün hayır ve taatleri içine aldığı gibi sosyal hayatta psiko sosyal yararlı iş yapmayıp müslüman olduğunu söyleyen kişinin de tutarsız olduğunu, imân eden Müslüman kişinin sözü ve eylemlerinin güzel ve doğru olmasını da anlatır (Mâtürîdî, 2005b: IV/379-380, XIII/132).

Mâtürîdî, “söz söylediğinizde adâletli olun!” (el-Enam 6/152) ifâdesi sözde adâletin fiilde adâletten daha önemli olduğunu açıklar, hikmet akılsızlıktan hak da bâtıldan sözle ayırd edilir, sözde adâlet daha önemlidir, der (Mâtürîdî, 2005b: V/257, 325). Allah güzel ve doğru söz söyleyen insandan râzı olur. İnsanı insan yapan, güzelleştirip değerli kılan ve öteki canlılardan ayıran özelliklerin başında konuşması yani dili gelir. Dil, kalbin tercümanı, birikmiş duygular ve zihinde tasarlanmış düşünceler, dil ile ifade edilir. Allah kulun insanlara gönül alıcı, sözün en güzelini, ma'rûf söz söylemesini ister (el-Bakara 2/83; el-İsrâ 17/23, 53). Hz. Peygamber “kul, Allah'ın râzı olduğu bir sözü söyleyiverir de Allah onun derecesini yüceltir. Yine bir kul Allah'ın gazâbını gerektiren bir sözü söyleyiverir de Allah onu bu sözü sebebiyle derecesini alçaltır” (Buhârî, 1981, “rikâk” 23) ifadeleriyle ümmetini uyarır. Yine Hz. Peygamber güzel sözü de imân ile irtibatlandırır; “Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse, ya güzel söz söyleyin, ya da sussun!” (Buhârî, 1981: “edeb” 31, 85; Müslim, 1981, “imân” 74, 75). Bu ağzından çıkan sözün muhtemelen sorumluluğu olmasındandır. Diğer bir rivâyette “Kim iki çene arasındakiini (yani dilini) tutar kefil olursa ben de ona cennet için kefil olurum” (Buhârî, 1981: “rikâk” 23). beyanıyla da huzurlu bir hayat için iki çene arasındaki “ağzına, diline, konuşmalarına, sözlerine” sahip çıkmasını ister. Yunus Emre'nin “söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı” (Tatcı, 1990: 113-4) dizesi ile ifade etmek istediği belki de budur.

Kur'ân'da kâfirlerin ve mü'minlerin söylediği sözlerin anlatılması Mâtürîdî'de bununla kişinin iyi ve doğruluk üzere olan sözleri söylemesi, kötü sözleri sabredip söylememesi, kendisini tehlikeye götürecek sözlerden kaçınması hikmetine yönelik olmalıdır. Allah güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte her zaman meyvesini veren güzel bir ağaca, kötü sözü de kökü

TİDSAD

yerden sökülmiş, ayakta duramayan kötü bir ağaca benzetir. Allah sağlam söze imân edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar (İbrahim 12/24-27). Mâtürîdî'ye göre buradaki güzel söz imân ve tevhid eksenli hak, doğruluk üzere güzel konuşmalardır. Dil/lisanın yaratmasının hikmeti; onu yaratıklar arasında birbirlerini anlamada tercüman olması, dil vasıtasıyla ihtiyaçların giderilmesi, onunla dünya ve âhîret hayatının devam etmesidir. Bütün peygamberler ve kitaplar da o dille gönderilmişlerdir (Mâtürîdî, 2005b: VII/490-2, VIII/295).

Allah dilden çıkan güzel sözü meyveli ağaca benzetir. Çünkü ağaç, derin kök, ayakta duran bir gövde ve yüksek dallar olursa ağaç diye isimlendirilmeyi hak eder. İman da kalpte imân, dilde ikrâr ve uzuvlarla da amel etme şeklinde olursa değerlidir. İman ağacının meyveleri de güzel söz, salih amel, takvâ, hudû, huşu, yakarış ve tevazu gibi yararlı psiko sosyal eylemlerdir. (Râzî, 1981: XIX/119-122). Mâtürîdî, dili iyi ve güzel sözler söylemede kullanmanın kulluk görevi olduğunu söyler. Dili eğip bükme; çok yaldızlı laflarla mübalâğa ederek konuşmak, ölçü ve adâletsizce kelimeleri tahrifdir. Lafzın, kavramın bulunduğu yerden başka yere konulması zulüm, hikmetsizlik ve zemmedilir. Allah özünde ve sözünde doğru, sâdik kişilerden râzı olduğu gibi onlar da Allah'tan râzı olurlar (Al-i imran 3/78; en-Nisa 4/46; et-Tövbe 9/62; el-Fetih 48/18; Mâtürîdî, 2005a: 642; 2005b: II/345, III/253, VI/399-400, IX/207, 237, 272, XIV/204, XVII/22). Dolayısıyla Allah'ı râzı eden psiko sosyal eylemlerden birinin doğruluk üzerinde olunması yani insanın dili ile hak, doğru ve güzel söz söylemesi, hak ve doğruluk üzere eylemler yapması olduğu söylenebilir.

5.2. Yararlı İş ve Eylemler

Kulun yararlı iş ve tutum sergilemesi Allah'ı râzı eden psiko sosyal eylemlerdendir. Mâtürîdî'ye göre dünya ve âhirette yararlı işler yapanların yaratılmışların en hayırlısı olması, insanların psiko sosyal iş ve tutumlara teşvik olmalıdır. İyiler/ebrar kavramını psiko sosyal açıdan yorumlayan Mâtürîdî, kişi Allah'ın kendisini davet ettiği tevhide benimseyip yasaklarından da tam anlamıyla kaçınıncı o iyilerden olur, hem kalp hem de eylem olarak iyi eylemleri yerine getirir, der. Kalpte huzur ve mutluluk olan rızânın izleri yüzde görüleceği kanaatini taşır (el-Beyyine 98/8; Mâtürîdî, 2005b: XVII/113, 179, 203, 291). Mâtürîdî'de insanın kendisini Allah'ın rızâsını kazanmaya adanması, sosyal hayatta kişinin iyi işlevler yapması, Allah'ın râzı olacağı işlerde gayret göstermeye niyet etmesi, Allah yolunda öz varlığını feda etmesidir. Bu durum Allah mü'minlerin mallarını ve canlarını cennet karşılığında (el-Bakara 2/207; et-Tövbe 9/111) satın alması gibidir (Mâtürîdî, 2005b: I/411).

Mâtürîdî'de salih amel, mü'minin özgür irâdesiyle kendisini yüceltmek için seçtiği Allah'ın rızâsına uygun ıslah edici, dünyada mutluluğa, âhirette de cennete ulaştıran Allah katında bir değer ifade eden her türlü fiildir (Mâtürîdî, 2005b: XVII, 264, 319). Allah için sevmek ve buğzetmek, Kur'ân'ı tedebbürle okumak, doğru sözlülük, sözde durmak, emanet ehli olmak, insanları affetmek, Allah'ın verdiği nimetleri Allah yolunda harcamak, fakir ve yoksulları doyurmak, anne-babaya itaat vb. gibi fiiller de Allah'ın râzı olduğu salih amellerdendir (Abduh-Ersoy, 1325: 339; Topaloğlu-Çelebi, 2010: 27). Eylemlerini Allah'ın rızâsına yönelik yapan kalp (Kaf 50/7-8, 33); delilleri araştırmasının ötesinde yaratılmışlara yardım, merhamet, Yaratan'ın rızâsı için her fırsat ve ânı değerlendirir. Mâtürîdî, Allah'ın râzı olduğu hikmet, hakikat, ahlâk ve adâlet ilkelerinin idrâk edilip uygulanabildiği ve değerlendirilebildiği oranda her bir zaman, gece, bin aydan hayırlı kadir gecesi gibi olabileceği kanatindedir. Yani kadir gecesi sadece Ramazan ayına mahsus değil, Kur'ân hikmetlerinin kalp

dünyasına inmesi ve Allah'ı râzı edecek kalbi ve organsal eylemlerin yapılmasıyla yılın her bir ânı veya gecesi olabilir (Mâtürîdî, 2005b: XIV/93, 115, XVII/282).

Böylece Allah yararlı işler yapanların önceki kötülüklerini engin merhametiyle silip iyiliklere dönüştürür (el-Ankebut 29/7). Her mü'min ve müslümanın bütün vakitlerde "Müslüman olarak canımı al" (el-Araf 7/126; Yusuf 12/101), "Allah sizin için bu dini seçti; yalnız O'na teslim olmuş mü'minler olarak can verin" (el-Bakara 2/132) tavsiyesini her an Allah'a yakarıştta bulunma yani psiko-sosyal faaliyetlerde işten işe, gayretten çabaya geçmelidir ki hikmet dolu dünya sınavını kazanıp ebedî âhiret mutluluğuna ulaşabilsin (Mâtürîdî, 2005b: VI/25, XVII/318). Allah'ı râzı eden psiko sosyal eylemlerden kulun yararlı iş ve tutum sergilemesi, dünya ve âhirette yararlı işler yapan mü'minlerin yaratılmışların en hayırlısı olması, geçmiş bütün hatalarının affedilmesi, iyiliklere dönüştürülmesi ve büyük bir kurtuluş vadedilmesi sosyal hayatta insanları psiko sosyal iş ve tutumlara teşvik unsuru olmaktadır. Sınama dünyasında bu tür eylemler rızâ temelinde sabır ve şükür ekseninde cereyan etmelidir.

5.3. Sabır ve Şükür

Allah'ın râzı olduğu psiko sosyal eylemlerden biri de kulun her hâl ve durumda sabır ve şükür eylemini göstermesidir. Mâtürîdî'de sabır, şehvet, lezzetten nefsi tutmak, şükür de duyu, duygu, uzuvları iyi yolda değerlendirmektir. Hem psikolojik hem de sosyolojik olaylarda sabrın ve şükürün asıl olduğunu söyleyen Mâtürîdî'ye göre emanet verilen can, mal ve evlat gibi şeylerin zarara uğramasından veya kaybedilmesinden kalbin şikâyet ve sızlanmaması sabır olduğu gibi günah işlemekten kalbi ve organları tutmak da sabırdır. Yani olayları kabul sabır, nimetleri kabul şükürdür. Sabırla yapılan eylemlerin karşılığı kulun râzı olacağı huzur ve mutluluğa erişmesi, Allah'ın kula râzı olacağı sakinet; kalbi huzur ve mutluluk vermesidir. Allah sosyal hayatta insanların birbirlerine sabır ve merhamet tavsiyesini hak ve erdemlik, bereket, sağlık ve afiyet yolu olarak niteler (el-Leyl 92/17-18; Mâtürîdî, 2005b: I/234, II/432, V/282, IX/249, XVII/216).

Mâtürîdî, bütün nebilerin Allah'ın rızâsına uygun iyilikleri emredip nimetlere şükrettiklerini, başa gelenlere de sabrettiklerini söyler (Lokman 31/17; Mâtürîdî, 2005b: XI, 233-4). Dünyada nebilerin yolundan gitmek ise kulluğun gereğidir. Hz. Peygamber, hangi amelden râzı ise onu yapabilmeyi Allah'tan diler (Tirmizî, 1981: "salât" 348), bir şey yenilip içildikten sonra Allah'a hamd ve teşekkür eden kuldun Allah'ın râzı olduğunu (Müslim, 1981: "zikir" 89), belirtir. Mâtürîdî'ye göre kalp zor ve kolay, düz ve sarp hayatın her safhasında ilâhî emir ve yasaklarla bulûğ çağından itibaren sınanır. Bu bazen en yakını eş, çocuk, anne, baba ve çevresiyle dert, tasa, mutluluk ve güzellikleriyle, bazen de maişet, iş çevresiyle de olabilir. Kimi anne babasının ihtiyarlığıyla, kimi çocuğunun hastalığıyla, kimi de iş ve geçimin zorluğu veya kolaylığıyla sınanır. İnanan kalbin bir özelliği Allah'a yönelik itaat ve teslimiyetinin gerektirdiği sorumluluğu layıkıyla yerine getirememeye duygusu yani huşu ve takvâyı her an yaşamasıdır (Mâtürîdî, 2005a: 168, 352). Kalbin incelemesi olan iç gözlem (introspeksiyon) ve içe bakış metodu (Armaner, 1967: 32 vd) olan takvâ bazen imân, bazen tövbe, bazen günahı terk, bazen de ihlâstır. Bir yönüyle takva, her türlü günah türü eylemlerden veya Allah'ın emrettiği herhangi bir mükellefiyeti yerine getirmemekten sakınmaktır (Muhâsibi, 2005: 45; Önlüler, 2008: 43). Bireyin iç kontrol murâkabesi ve toplumsal faaliyetlerinde titiz davranması yönüyle psiko-sosyal boyutu da vardır (Krech ve Crutchfield, 1980: 73 vd). Kalbin belki de en önemli görevi sabır ve şükürdür. Yani her haline hamdetmeli, üzerindeki nimetlere de

TİDSAD

şükretmeli, başa gelen olumsuz şeylere de sabretmelidir. Mâtürîdî düşüncesinde kalp her bir hal ve durumda şükür ve sabırla sınavdadır (Mâtürîdî, 2005a: 168, 352; 2005b: XVII/315-6).

Mâtürîdî'de asıl sabır ve şükür, dil, beden ve kalp ile birlikte olmalıdır. Şükrün hikmeti, dilden itiraf ve övgü, kalpte şâhitlik ve sevgi, organlarda da itaat ve boyun eğme şeklinde gerçekleşir. İnkâr ve küfrü reddetmek ve kabul etmemekte devam etmek sabır gerektiği gibi kalpte tasdik ile gerçekleşen imân ve tevhid üzere dâim olmak da sabır ile gerçekleşir. Aynı zamanda bu haller de şükür statüsündedir. Mâtürîdî sabır ve imân bazen aynı anlamda kullanılır, der. Bunu “îmân, günahlara dalmamak ve itaat üzere kalben sabretmek” diyerek gerekçelendirir (Hud 11/11; Mâtürîdî, 2005b: I/234, 283, II/432, 521-2, V/137, 282, XVII/216).

Hz. Peygamber: “Mü'minin gıpta edilmeye değer hali ne ilginçtir. Her hali kendisi için hayırlıdır. Başına sevinecek bir şey geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı, zorluk geldiğinde sabreder; bu da onun için hayır olur” (Müslim, 1981: “Zühd” 64) diyerek mü'min kulun sosyal hayatta sabır ve şükür konusunda yapması gereken tavrı özetler. Allah her hal ve ortamda kulun sabrı ve şükründen râzı (ez-Zümer 39/7) olmaktadır (Mâtürîdî, 2005b: XII/304). Hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Ganî Allah'ın şükre ihtiyacı yok, kulun vardır. Kulun her hal ve durumda göstermesi istenen sabır ve şükür Allah'ın râzı olduğu psiko sosyal eylemlerden olduğu söylenebilir. Bunlardan biri de kendisinin hiçbir etkisi olmadan Allah'ın lütfu ve nimeti olarak dünyaya gelmesine vesile olan anne ve babasını râzı etmekten geçmektedir.

5.4. Anne Baba'yı Râzı Etmek

Allah'ı râzı eden psiko sosyal eylemlerden biri de kişinin dünyaya gelmesine vesile olan anne babasını râzı etmesidir (en-Neml 27/19). Mâtürîdî'ye göre insan kendisine vermiş olduğu nimetlerden dolayı Allah'a şükretmesi gerektiği gibi anne babasına verdiği nimetler ve lütfedilen güzelliklerden dolayı da şükretmekle yükümlüdür. Bunun hikmeti; kendisinin dünyaya gelmesine vesile olan anne ve babası olması, küçüklüğünde onların sahip oldukları nimetlerin faydasını da çocukların görmesidir. Olgunluk kırk yaş duâsında: ‘Rabbim! Bana ve anne babama lutfettiğin nimetlere şükretmeye, râzı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl!’ (el-Ahkaf 46/15) isteği; kulun kalp, zihin, söz ve davranışlarda gafletten uzak zamanını iyi ve yararlı işler ile değerlendirebilme irâdesinde akıl ve zihin kodlamasıdır. Diğer bir yönüyle de evladın kemâl yaşı kırkına geldiğinde onun anne babası eğer yaşıyorsa yaşlılık sürecine girmesinden dolayı bakıma muhtaç hale gelmesidir (Mâtürîdî, 2005b: X/370, XIII/361-2).

“İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez” (Tirmizi, 1981: “birr” 35) ifadesi kalbin, dilin ve uzuvların şükrü karakter haline dönüştürmesine yönelik olmalıdır. Mâtürîdî'de şükür karşılık demektir, Allah ana karnında iken ve oradan çıktıktan sonra kişiyi her türlü kötülük ve çirkin işlerden koruma, şefkatli davranma, terbiye etme ve iyiliklerde bulunmalarının bir kısmına karşılık olmak üzere ana babayı râzı edip ödüllendirmeyi kula emreder. Ana baba çocuklarına küçükken ihsanda buldukları için kendileri yaşlandığında çocukları da anne babalarına ihsanda bulunmaya sevkeder. Anne babanın çocuklarının küçükken vucuttan çıkan pisliklerine iğrenmedikleri gibi onlar da yaşlanıp çirkinleştikleri, iğrenilecek hale geldikleri, çocuk gibi âciz kaldıklarında yaşlı anne babadan iğrenmemesini, onlardan uzak durmamasını, bir şey isteyince karşılmasını, yumuşak ve iyi sözlerle davranmasını Allah emreder. Bunun hikmeti; anne babanın çocuğuna yaptığı iyilikler, ihsan, merhamet ve ahlâklı bir şekilde yetiştirmesindedir (Lokman 31/15; Mâtürîdî, 2005b: VIII/253, XI/231).

TİDSAD

Ana babayı râzı etme, onlara of demeden yapılan iyilikler, merhametle kol kanat gerilmesi ve “Rabbim! Onlar beni küçükken şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster!” (el-İsra 17/24), duâsı anne babanın rızâsını alanlardan Allah'ın râzı olduğuna işâret eder. Mâtürîdî, merhametle onları râzı edenlerin mükâfatını “İşte cennetlikler arasında olan anne babasını râzı edenlerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz” cümlesi anlatır, der (el-Ahkâf 46/16; Mâtürîdî, 2005b: VIII/257-8, XIII/362-3). Anne ve babayı râzı etme, müşrik bile olsa onlara ma'rûf yani iyi, güzel ve gönül alıcı bir şekilde konuşma ve davranma Allah'ı râzı eden psiko sosyal eylemlerden olduğu anlaşılmaktadır.

5.5. Allah'ın Düşmanlarını Sevmemek ve Dostluk

Allah'ın râzı olduğu psiko sosyal eylemlerden biri mü'minin Allah'ın düşmanlarını sevmemesi, onlarla dostluk kurmamasıdır. Allah'a ve peygambere düşmanlık edenlere -baba, oğul, kardeş yahut diğer akraba da olsa- sevgiyle bağlanma ve onlarla dostluğa Allah râzı değildir. Buna karşılık kalplerine imânî nakşeden Allah'ı dost edinen mü'minlerden ise Allah onlardan râzı, onlar da Allah'dan râzı olacaklardır (el-Mücadele 58/22; Mâtürîdî, 2005b: XV/55-7). Yahudi ve hıristiyanların dost edinilmemesi (el-Maide 5/51), Mâtürîdî'de dinde dostluk yani dine uyma, onların dinlerini benimserseniz onların dostları olursunuz, demektir. Bir diğer yönüyle yıkıcı kötülüklerine yardım ve destekte onları dost edinmemektir. “Sizden kim onları dost edinirse onlardandır” (el-Mâide 5/51) ifadesi, Mâtürîdî'ye göre onların düşman tavırlarına yardım, kâfirlerin İslâm dışı inançlarını kalben destekleme, dinde, yardım ve destekte dostluğun dünya ve âhiret hükmü itibarıyla onlardan olmasındandır (Mâtürîdî, 2005b: IV/248-9). Müslümanların kâfirlere sığınmasının psiko sosyal yönünü inceleyen Mâtürîdî, imân ehlinin üç grup olduğunu söyler. Birinci grup; imânlarını haykıran ve düşmanlarına karşı savaş meydanlarında vuruşanlar. İkinci grup; imânını açıklamaya cesaret edemeyen, er meydanına çıkamayan, fakat kendilerinden güçlü olanlara sığınanlar. Üçüncü grup, müteredit olanlar; kâfirlere gizlice dostluk yapan, ancak açıktan mü'minlere uyanlardır. Allah bunlar için “Allah'a ve âhirete imân eden bir topluluğun düşmanlara sevgiyle bağlandığını göremezsin” diyerek bu gel git hali yasaklar. İnkâr ehline dostlukla onların yalan, aldatma, vefasızlık, dünyevî sıkıntı endişesiyle hakikatten yüz çevirme, ümitsizlik, zulüm, nefsanî ve şehvânî arzulara gafletle dalma gibi küfür hallerine meyletme ihtimali mümkündür (Mâtürîdî, 2005b: I/36, XI/339).

“İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlıkta yardımlaşmayın!” (el-Maide 5/2) ilkesi ile dostluk ile onların günah, kötülük ve zulümlerine yardım sözkonusudur. Kötülükleri önlemede el, dil ve en son merhale olan kalbî reddediş imânın zayıflığından kabul edilir (Müslim, 1981: “İmân” 78). Dostluklarda kalbî meyil, sevgi sonucu zulüm ve kötülükleri reddetme oluşmazsa imânın yok oluşu endişesidir. Bu durum kalbin canlı kalabilmesi için iyi bir çevre ve topluma muhtaç olduğu gibi dînî-ahlâkî hayatı için de iyi bir âile, düzgün bir çevre ve topluma ihtiyacı olduğunu da kanıtlar (Fârâbî, 1995b: 73; İbn Haldun, 1988: I/70, 80). Yani kalbîn hak, doğru ve iyi şeylerden râzı olması ve rızâlığının işlevinde sosyal iletişim ve dostluklara dikkat edilmelidir. Mü'minlerin kâfir, yahudi ve hristiyanları dost edinilmesi de yasaklanır (Al-i İmran 3/28, 100, 118; el-Maide 5/51; el-Mümtehine 60/1; Mâtürîdî, 2005b: XV/56).

Mâtürîdî, dostluğun keyfiyetini üç şekilde inceler. *Birincisi*; sevgi ve muhabbet duyma anlamındaki dostluk türüdür. İslâm'la alay edenleri sevmeyin ve onlara muhabbet duymayın

demek olur. *İkincisi*; “Ey imân edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin!” (Al-i imrân 3/118) emri onları sırlara ve gizliliklere muttali kılmamaktır. Kâfirlerle sırdaşlığın yasak olmasının sebebi; “kişi dostunun dini üzeredir, öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin!” (Ebu Davud, 1981: “edeb” 19; Tirmizi, 1981: “zühd” 45) ikâzı üzere herkes toplumsal hayatta arkadaşlık ve dostluk ettiği kişi ile tanınır, onun görüşleri ve eylemlerinden etkilenebilir. Düşmanın kendisini “arkadaşlığı ve sohbeti güzeldir” diye göstermesi ile ona sempati duymasıdır. Halbuki bu ilişkide din konusunda kendisinden yardım isteme, ayrıca onun konumunu bilmeme sözkonusudur. İyi olan konumunu bozmada gayret gösteren, günah işlenmesini temenni ve arzu eden, ağızlarından İslâm’a, müslümanlara nefret taşan, kalplerinde kin, nefret, fesat, kötülük ve düşmanlık gizleyen, fırsatını bulduğunda inancını bozmaya yeltenen karakter ile dostluğun imâna zararı olmasındandır. *Üçüncüsü*; “Ehl-i kitap bir grubun sözünü dinlerseniz sizi imânınızdan vazgeçirip yeniden küfre döndürürler” (Al-i imran 3/100); “Eğer inkâr edenlere uyarırsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrâna uğramış olursunuz” (Al-i imrân 3/149) âyetlerindeki gibi onlara itaat etmek, onların inançlarına uyum sağlamak suretiyle onları dost edinmeyin, demektir. Buradaki râzılık ve sevmek, tercih etme, onların dini inançlarını üstün tutma ve râzı olma anlamındaki bir sevgidir. İslâm’ı alay ve eğlence konusu edinenleri, kendilerine kitap verilen Yahudileri ve Hristiyanları ve kâfirlerin dost edinilmesini Allah’ın bir çok sebeple yasaklamasına rağmen gerçek dost ise, Allah, peygamber ve mü’minlerdir. Mâtürîdî’ye göre Allah, Rasûl ve mü’minler imân edenin dostu olunca artık müslümanların kâfirleri dost edinmeleri yakışık olmaz (el-Mâide 5/55; Mâtürîdî, 2005b: II/375, 398, 446, IV/256, VI/319).

Mâtürîdî’ye göre mü’minlerle dostluk da iki anlama gelebilir. Biri, ruhî dostluk yani dinde dostluktur. Bu çeşit dostluk, onları bir araya getiren dinle ortaya çıkan belirli haklara riâyet etmeyi ve bunları korumayı gerektirir. Diğer nefsanî dostluk. Bu, nikâh, miras ve benzeri şekillerle mal ve canlarda oluşan hısımlık ve neseple oluşan nefsanî dostluktur. Dolayısıyla onlar bir dine mensubiyette bir araya geldiklerinde onlar için bu dostluk vacip olur. Bu, dostluğun kendisidir. Ruhî dostluk rızâ, muhabbet ve sevgi temelinde olduğundan din sebebiyle bunun yerine getirilmesi ve gözetilmesi gerekir. Mâtürîdî’de bu “ruhanî hayat, bedenî hayat” denilmesi gibidir. Ruhanî hayat, ilim ve âdap, bedenî hayat ise bedeninin kendisiyle canlı olduğu, ortadan kalkmasıyla da öldüğü ruhtur (Mâtürîdî, 2005b: VI/409).

Dolayısıyla hem ruhun hem de bedeninin lâıyk olduğu dostluğu seçmesi kul için de yaşamsal önem arz etmektedir. İnkâr nefrete, sempati sevgiye, sevgi de rızâ ve imâna yönelir. Antipati nefrete, nefret ise rızâsızlık ve inkâra yönelir. İnkâr, kizb, iyiliklere düşmanlık ve kin, ağır bir yük olduğundan kalp hep gergindir (el-Maide 5/64, 91; Râzî, 1968: 78 vd; Tarhan, 2014: 193). İmân ve ibadetler bir anlamda sevgi ve rızâyâ dayanır. Eğer bir kalp imân objelerine râzı olur severse imân ediyor demektir (İzutsu, 2013: 451-2; Alper, 2002:113). Kulun Allah’tan gayrısını Allah’ı sever gibi sevmesi yerilir ve: “İmânlı kalbin Allah’a sevgisi her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir” (el-Bakara 2/165) denilir. Mâtürîdî’de Allah’tan başka herhangi bir varlığı ilah statüsünde sevmek, rızâ ve tazim kalbi hastalandırır. Kalbin başka şeylere rızâsı ve sevgisi kalbin kararması, hastalanması ve mühürlenmesine yol açar. İmânlı kalp ise Allah’ı her şeyden daha kuvvetli bir sevmeye rıdvân’a yani karşılıklı rızâyâ ulaşır (Mâtürîdî, 2005b: I/301-2, II/457, XIII/133-4).

Kâfirlerle dost olmamanın sebebi, imândan küfre dönme, onların İslâm dışı akîdelerine itaat ve kötülüklerine uyulmasına karşı önlem olmalıdır. “İyi arkadaşla kötü arkadaşın örneği,

TİDSAD

misk satan ile körük çeken kişi gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın” (Buhârî, 1981: “büyü” 38) denildiği gibi küfür, nifak ve şirk kırıntılarının kalbe bulaşmaması için muhtemelen korumaya yöneliktir. Mâtürîdî, inkâr ve kötülüklerle karşılaşan kişiye düşen görev; eğer onu değiştirmeye güç yetiriyorsa değiştirmesi, hoş görmeyip engellemesi, değilse onlardan ayrılması, aksi takdirde onlarla aynı akıbete uğramasından korkulur, der. Allah âyetler, elçiler, vahiy vb. ile alay edenleri, ileri geri konuşanları “zâlimler topluluğu” olarak nitelendirerek Hz. Peygamber nezdinde bütün müslümanları onlarla birlikte oturmayı yasaklar. “Onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın, aksi takdirde siz de onlar gibi olursunuz” ikâzı da yapılır (en-Nisa 4/140). Mâtürîdî'de düşmanlık kriteri; savaşıma ve yurdundan zulümle çıkarılmadır (el-Mümtehine 60/8). Anne baba istese bile şirk koşma yasak ama onlara ma'rûf/iyi davranmak yasaklanmadığı gibi (Lokman 31/15) düşmanla dostluk yasak ama âdil davranış yasaklanmamıştır. Mâtürîdî, eş, akraba, dost, düşman da olsa Allah'ın rızâsına uygun adâletli davranma asıldır, der (Mâtürîdî, 2005b: IV/77, V/97, XV/113-4, XVII/180, 393-4).

Mâtürîdî'de asıl olan toplumların barış, hoşgörü ve huzur içinde yaşamasının esas olmasıdır. Bunu “barış ne kadar uzasa da sana zarar vermez ve ondan sana sıkıntı ilişmez. Savaş ise bundan daha azı dahi sana yeter” diyen şâirin sözüyle konuyu açıklar (el-Enfal 8/57; Mâtürîdî, 2005b: VI/256-7). Kalplerin sevgisini kazanmak ve insanı kendine çekmek kötülükle değil iyilikle olur diyen Mâtürîdî, iyilik ve bağışlamakla aranızda düşmanlık bulunan kişi sana karşı sımsıcak bir dost olur, sana artık düşmanlık göstermez, der (el-Fussilet 41/34; Mâtürîdî, 2005b: XIII/133-5). Dolayısıyla İslâm'a, imân ehline düşman olanlara sempati ve ilgi duymayan, onları sevmeyen ve onlarla dost olmayan, kalplerine imânı nakşeden mü'minlerden Allah râzı olmuş, onlar da O'ndan râzı olmuşlardır (el-Mücadele 58/22; Mâtürîdî, 2005b: XV/55-7).

5.6. Malın ve Kalbin Tezkiyesi Sadaka ve Zekât

Allah'ın râzı olduğu psiko sosyal eylemlerden infâk, Allah'ın rızâsını kazanma niyetiyle kişinin servetinden muhtaçlara aynî, nakdî yardım ve harcama yapması yani zekât ve sadaka vermesidir. Allah'ın rızâsını kazanma ve kalpdeki imânı sağlamlaştırmada infâk (el-Bakara 2/265), Mâtürîdî'de psiko sosyal işlevi yönüyle önem arzeder. İhtiyaç sahiplerine zekât ve sadaka verilmesi, nefsi ve malı temizlediği gibi insanı da yüceltir. Kalp temizliği, imânı kökleştirmesi yönüyle övgüye değer ve beğenilen her iş için zekât kelimesi kullanılır, tezekkî yani nefis temizliğiyle felâha erdirmesinden dolayı (en-Necm 53/32; el-Ala 87/14; eş-Şems 91/9), kalp arınması ve temizliğine zekât denilir. “Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizlersin, arıtıp yüceltirsin” (et-Tövbe 9/103) ifadesi, sadaka, zekâtta beşerî duygu ve arzuların arınması, ayıklanma işlemi mevcut olduğundan kalbin tevhid dışı tortulardan temizlenmesiyle imânın kökleşmesi süreci oluşur (Mâtürîdî, 2005b: II/180, X/8, XVIII/223-4).

Tezekkî, insanın nefsinin kontrol, şirk, kötülük ve gûnahtan uzaklaşma, Allah'ın birliğine tevhid üzere iman edip dinin emir ve yasaklarını yerine getirme anlamına geldiği gibi infâk, sadaka ve zekât ile arınma mânâsına da gelir. Sosyal bir varlık insanın beslenme, korunma, sağlık ve barınma vb. ihtiyaçların yanında aidiyet, güven, sevgi, rızâ, hoşgörü, yardımlaşma ve ahlâkî erdemler gibi psiko-sosyal ihtiyaçları da vardır (Fârâbî, 1995a: 25; 1995b: 73-4). Fertlerin ihtiyaçlarının yerine getirilmesi infâk, zekât ve sadaka kavramlarıyla açıklandığı

belirten Mâtürîdî, zekâtın hikmeti kalbi arınma ve nimetler konusunda kulun sınanmasıdır. Kazancın ve servetin şükrü infâk, zekât ve sadaka ile yaratılmışların beşerî yaşamsal ihtiyaçları giderildiği gibi hem mal bereketlenir, bu sayede hem de Rabbin rızâsı kazanılır (Mâtürîdî, 2005b: II/180, X/8, XVIII/223-4).

Mâtürîdî’de “göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a âit olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda infâk etmiyorsunuz?” (el-Hadid 57/10) ilâhî ikazını infâk imkânı dünyada elinde iken Allah’ın rızâsına ulaşmada ihtiyaç sahiplerine harcama yapılması olarak yorumlar. Mü’minin mal ve kazancında fakirlerin ve kimsesizlerin haklarını onlar için harcamaları Allah’ın rızâsını kazanma yolunda imâni sorumluluk görevidir (Mâtürîdî, 2005b: II/494, XIV/342).

Allah rızâsı için verilen sadakalarda Rabbin rızâsı, kalplerin kaynaşması, şefkât ve rahmetin görünümü olduğundan Kur’ân’da yüzden fazla âyette “namaz ve zekât” yanyana geçer. Mâtürîdî’de bunun hikmeti; Allah nezdinde değerinin yüceliği, geçmiş bütün nebilerin şeriatlarında bu iki ibadetin bulunması, maddî hayatın manevî hayattan ayrı olmadığını göstermesidir. Allah’ın rızâsını kazanma, kalbî ve malî arındırma eylemi zekât ile maldaki fakirin hakkı verilir, kalbi cimrilik ve günahlardan da arındırır, kişiyi imâni hakikatleri kabul etmeye hazır hale getirir. Sırf Allah rızâsı için kalbini ve malını tezkiye/arındıran kişi takvâ sahibi olduğunu isbatladığı gibi Allah’ın rızâsı dışında yapılan fiilin de kıymeti olmadığını da idrâk eder (en-Nisa 4/114; el-Ala 87/14; eş-Şems 91/9; el-Leyl 92/21; Mâtürîdî, 2005b: I/207, IV/36, XVII/224-5, 238-9).

Infâk, sadaka ve zekât ile maddî yardımın yanında canlılara iyi niyetli çabalar ve yardım, cehâletin, fakirliğin giderilmesi, ilmin, iyiliklerin, güzelliklerin yayılması ve kötülüklerin önlenmesi, inançların önünde tevhide ve imâna giden yolda insanlara eziyet veren engellerin kaldırılma çabaları, toplumdaki kötülüklerden uzak durma vb. gibi Allah’ın rızâsına uygun eylemler sayılabilir. Allah’ı râzî etmede infâk, sadaka ve zekâtın kalp ve sosyal hayatta değerini bilen ve büyük kurtuluşa ermek isteyen mü’min dünyada zevk/safa sürmek için değil bu eylemleri yapabilmek için çalışıp zengin olmak ister. “Zekât yani hem maddî hem de manevî tezkiye yapanlar felâha ererler” (el-Mü’minûn 23/4) ifadesi kendilerine emanet verilen kalp, beden, servet ve kazanç üzerinde tezkiye fiilini yapanlara dünya ve âhirette felah yani umduğuna nâil korktuklarından da emin olmayı müjdeler. Kula emanet olarak verilen beden, servet ve rızık yerli yerince yaratılış hikmetine uygun kullanılırsa karşılığı ise rıdvân yani büyük bir kurtuluş olmaktadır (Mâtürîdî, 2005b: I/122, IV/35, IX/272; XVII/224-5, 238-9).

SONUÇ

İnsanın hayatında rızâ’yı psikolojik ve sosyolojik varoluşsal bir kavram olarak algılayan Mâtürîdî, sağlam, sağlıklı fert ve sosyal hayatın rızâ ile hayatîyetini koruduğunu, bireyin eylemlerini rızâ temelinde yapmasının huzur ve mutluluklara vesile olduğunu söylemektedir. İmânın gönülden rızâ ile onaylanması yani tasdik ile olduğu gibi sosyal hayatın temeli âile’nin kurulması da karşılıklı rızâ ile olur. Nikâh, mehir, ma’rûf geçim, insanlar arası iletişim, sözleşme, anlaşma ve ticârette karşılıklı rızânın önemli bir işlevi olduğu da görülmektedir.

Rızâ ile irâdenin aynı, kötü nitelikli fiillerin Allah’ın irâde ve yaratmasının dışında olduğu türü düşüncelere itiraz eden Mâtürîdî, ilâhî irâdenin kulun iyi kötü tüm fiiline taalluk ettiğini, ilâhî rızânın ise sadece iyiliğe yönelik fiillerde olduğunu, Allah’ın kulun kötülük işlemesine râzılığı olmadığı, iyi-kötü, güzel-çirkin fiilleri yaratanın Allah olduğu tezini ileri sürer. Kul

TİDSAD

eylemini rızâ ile güzel yaptığında Allah güzel hareket edenleri sever ve o kulundan da râzı olur. O, râzı olduğu kulunun kalbine sekînet, huzur ve mutmain verir, duâ ve isteklerini de kabul eder. Allah'ın kulundan râzı, kulun da O'ndan râzılığı olan 'rıdvân' kul için büyük bir kurtuluştur. Bunun sebebi; kulun her türlü eylemini Allah'ın rızâsına uygun yapmasıdır. İnsanların yaptıkları güzel ve hayırlı işler Allah'ın rızâsını kazanmaya vesile olduğu gibi yapılan kötülük ve günahlar da O'nun gazâbına sebep olur. Allah'ı sevmesi, O'na saygı, itaat ve rızâsını istemesi, Allah'ın kulu sevmesi de onu ödüllendirmesi ve râzılığıdır. Allah'ın râzı olması, kulun hayatını gaflet hallerinden uzak bir şekilde iyi değerlendirmesi, ortaya koyduğu psiko sosyal çaba, gayret, iyi, güzel ve yararlı davranışları râzılık temelinde özgür irâdesiyle yapmasıdır. Allah'ı anma sadece dille değil; Yaratıcı'nın emir ve yasaklarını her an hatırlamak, O'nun rızâsına uygun akıl, zihin, kalp ve organsal eylemlerde bulunmak demektir.

Allah'ı râzı etmek isteyen kul; ma'rûf söz yani herkesin duyduğunda gönülden râzı olduğu, âdil, doğruluk üzere hak ve güzel söz söyleme, yararlı iş ve eylemler yapma, her türlü hal ve durumlar karşısında sabretme ve şükretme, âile'de karşılıklı rızâ temelinde ma'rûf geçinme, anne ve babayı râzı etme, müşrik bile olsalar onlara ma'rûf davranma, imânını ve değerlerini korumanın gereği olarak Allah'ın düşmanlarına sevgi ve dostluk kurmama, malın ve nefsin tezkiyesinde infâk, zekât ve sadaka verme gibi psiko sosyal eylemler sergilemelidir. Allah'ın rızâsına erebilmek, dünyada huzurlu, hikmetli, mutlu âhirette de nimetlere ulaşabilmek için deist görüşlerin aksine vahiy bilgisine aklın işlevselliğinde uyulması ve seçilmiş peygamberlerin kutlu yollarından gidilmesi kulluk görevidir. Hem yaratıcıyı hem de insanları râzı etmek amacıyla kurulan eğitim, öğretim, imaret, aşevi, yetimevi, dârülaceze, hastahane vb. gibi birey ve toplumları ayakta tutan sosyal kurum, aktivite ve faaliyetlere Allah'ı râzı eden psiko-sosyal unsurlar olarak da bakılabilir. Bir yönüyle Allah'ın rızâsı kullarını râzı etmekten geçtiği de söylenebilir. Allah ile kul ve insanlar arasında kullanılan rızâ kelimesinin, inanç, söz ve davranışlarda önemli bir fonksiyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böylece rızâ ve râzılık kavramı ile fert ve sosyal hayatta insan davranışlarının nasıl ve ne şekilde olması gerektiği yani Allah'ın istediği ve râzı olduğu kul prototipi ve O'nun sevdiği, râzı olduğu psiko sosyal eylemleri anlatılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abduh, M.- Ersoy M.Â. (1325). "Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri", *Sirat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 74, ss. 339-341.
- Abdülcebbar, K. (1957). *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid*, tahk. İ.Medkur-T. Hüseyin, Kahire: y.y.
- Abdülcebbar, K. (1971). *el-Muhtasar fi Usuli'd-Din*, neşr. M.Ammara, Kahire: Darü'l-Hilal.
- Abdülcebbar, K.(2013). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İ.Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Alper, H. (2013). *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Apaydın, H.Y. (2000). "İrade Beyanı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.22, İstanbul: TDV Yayınları. ss. 387-391.
- Armaner, N. (1967). *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*. İstanbul: MEB Yayınları
- Arı, A. (2008). "Rızâ", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.35, İstanbul: TDV Yayınları. ss.57-59.

TİDSAD

- Buhari, E.İ. (1981). *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cürcânî, A.S. (2007). *Kitabü't-Ta'rifat*, Beyrut: Daru'n-Nüfais.
- Düzgün, Ş.A. (2013). "Kur'an'ın Değer Sistemi ve Kadın Algımız", *Kelâm El Kitabı*, ss. 545-555, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ebû Hanife, İ.A. (1981). *el-Fıkhu'l-Ekber*, terc. M.Öz, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Fârâbî, E.N. (1995a). *Kitabu Talhsili's-Saade*, Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal.
- Fârâbî, E.N. (1995b). *Siyasetü'l-Medeniyye*, Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal.
- Gazâlî, E.H. (1974). *İhya-u Ulumi'd-Din*, çev. A. Serdaroglu, İstanbul: Bedir Yayınları.
- Isfehani, R. (1992). *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, tahk. S.Adnan Ravâviri, Beyrut: y.y.
- İbn Haldun, E. Z.A. (1998). *Mukaddime*, çev. S.Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Manzur, E.F.C. (trs). *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadır.
- İzutsu, T. (2013). *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. S.Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Kindî, E.İ. (2002). *Risâle fi'l-Akl*, çev. M.Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Krech,D.-Richard S.C. (1980). *Sosyal Psikoloji Teori ve Problemler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kuşeyrî, E.A. (2013). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Mâtürîdî, E.M. (2005a). *Kitabu't-Tevhid*, Ankara: İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E.M. (2005b). *Te'vilâtü'l-Kur'an*, İstanbul: Mizan Yayınları.
- Muhasibi, H. (2005). *er-Riaye*, Kalp hayatı, terc. A.Yüce, İstanbul: yy.
- Müslim, E.H. (1981). *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesai, E.A. (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, E.M. (2004). *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Ankara: DİB Yayınları.
- Oral, O. (2018a). "Mâtürîdî'ye Göre Âyetü'l-Kürsi'de Allah Tasavvuru Ve Tevhid Sorunu", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 16, ss. 291-314.
- Oral, O. (2018b). *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, Mauritius: LAP LAMBERT Academic Puplicing.
- Oral, O. (2019). "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sy. 43, ss. 200-222.
- Önlüer, S. (2008). *Kalp Alemi Kalbin Salih Amelleri*, İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Pazarlı, O. (1982). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Râzî, F. (1968). *Kitabu'n-Nefs ve'r-Ruh ve Şerhu Kavahuma*, tahk. M. Sağır Hasen el-Ma'sumi, İslamabad: Matbaau Mahedi'l-Ebhasi'l-İslamiyye.
- Râzî, F. (1981). *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut: Darü'l-Fikr.

- Reis, B. (2017). "Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.10, sy. 53, ss. 891-913.
- Sâbûnî, N. (1995). *el-Bidâyetü fi Usulî'd-Din*, tahk. B.Topaloğlu, Ankara: DİB Yayınları.
- Sâbûnî, N. (2014). *el-Kifâye fi'l-Hidaye*, tahk. M.Aruçi, Beyrut: Daru İbn Hazm.
- Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre Dîvanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tirmizi, E.İ.M. (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tarhan, N. (2004). *Mutluluk Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan, N. (2014). *Duyguların Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topaloğlu, B.-Çelebi, İ. (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Uludağ, S. (1999). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Yayınları.
- Yeprem, M.S. (1984). *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yesevi, H.A. (1991). *Divân-ı Hikmet, Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zemahşeri, E.K. (2017). *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.